

Наукова робота на тему:

**СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО
СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. Недержавне пенсійне забезпечення: роль у сучасній економіці та інституційна структура.....	5
2. Сучасні тенденції у сфері недержавного пенсійного забезпечення в Україні.....	11
3. Напрями вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення України.....	20
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку економіки одним з основних питань є розбудова ефективної соціальної політики держави з питань пенсійного забезпечення громадян. Пенсійна система, як складова соціального забезпечення, створюється з метою задоволення потреб у фінансових ресурсах населення при досягненні пенсійного віку.

В Україні існує гостра проблема у сфері першого рівня пенсійного забезпечення. Держава, як гарант обов'язкового пенсійного страхування, не має можливостей для утримання та виплати пенсій в достатньому розмірі через потужне бюджетне навантаження. Ситуацію ускладнює і демографічна криза, а саме «старіння нації».

Для розподілу ризиків була створена система недержавного пенсійного забезпечення. Але в силу нерозвиненості фондового ринку, недовіри населення до фінансових установ у цілому та інфляційні процеси, дана система не дала очікуваного результату. Тому, наразі, стратегічною ціллю соціальної політики є розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення з подальшим розширенням суб'єктної інфраструктури, зокрема адміністраторів недержавного пенсійного фонду.

Питанням стану, розвитку та напрямків вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення присвячені праці вітчизняних вчених, таких як: Дзямучич М.І, Чиж Н.М., Вишивана Б.М, Павловська Л.Д, Мрачковська Н.К., Медвідь А.О., Леваєва Л.Ю., Кучеренко М.А. Міщенко С.В., Рудик В.К, Мелих О.Ю, Брус С.І.

Незважаючи на низку зазначених публікацій з теми недержавного пенсійного забезпечення, дослідження діяльності суб'єктів інфраструктури є недостатнім (наприклад, діяльності адміністраторів).

Об'єктом дослідження є недержавне пенсійне забезпечення.

Предмет дослідження – це сукупність фінансових відносин, що виникають у процесі недержавного пенсійного забезпечення.

Мета дослідження – поглиблення теоретичних засад та визначення стану, напрямків вдосконалення та оптимізації системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Завдання для теоретичної частини дослідження:

- дослідити та охарактеризувати економічну сутність, роль та призначення недержавного пенсійного забезпечення;
- дослідити та оцінити нормативно-правову базу, що регулює систему недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Завдання для аналітичної частини дослідження:

- проаналізувати особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні;
- дослідити проблематику діяльності системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Завдання, пов'язані із проблемами розвитку об'єкта дослідження та їх розв'язанням:

- проаналізувати зарубіжний досвід розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення;
- надати рекомендації щодо вдосконалення ефективності системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

1. Недержавне пенсійне забезпечення: роль у сучасній економіці та інституційна структура

Пенсійна система є важливим інститутом соціальних гарантій і є фундаментом соціального забезпечення будь якої держави. Основне її призначення полягає у захисті добробуту громадян при настанні підстав для пенсійних виплат.

Хоча існує безліч класифікацій пенсійних систем, але можна виділити найбільш поширені з них, а саме: класифікації пенсійних систем запропоновані Світовим банком, а також класифікація за джерелами фінансування та за рівнем централізації фінансових ресурсів (рис.1.1).

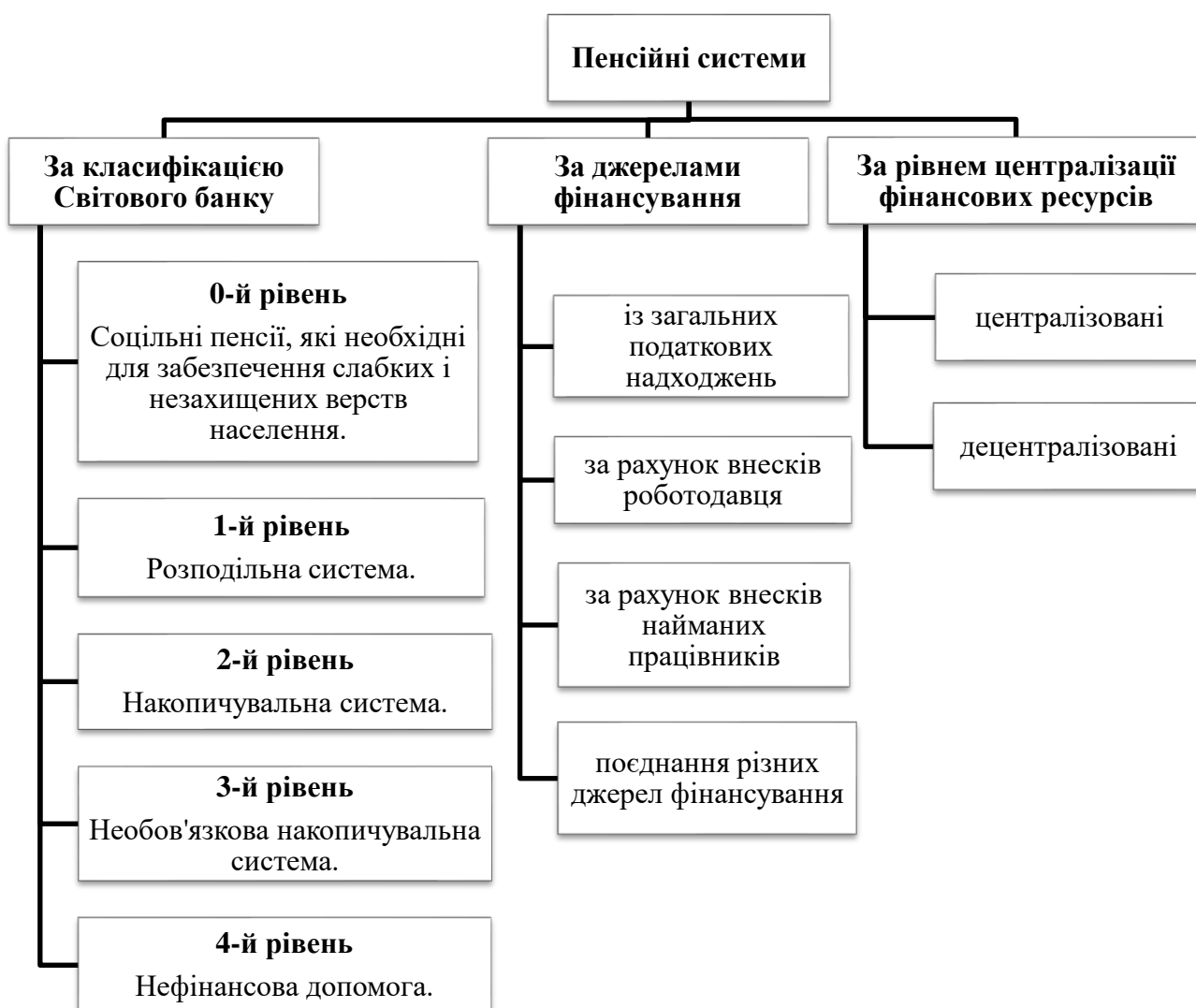

Рисунок 1.1 – Класифікація пенсійних систем за різними підходами

Джерело: розроблено автором на основі [18,17,54]

У зв'язку з погіршенням демографічної ситуації все частіше перед країнами поставала проблема щодо обсягу пенсійних виплат. Раніше існуюча розподільча система не змогла в повній мірі впоратися з пенсійним навантаженням на бюджетну систему, тому постала необхідність у розбудові нової пенсійної системи. Основним вектором реформування стає побудова системи, яка передбачає мінімальні державні пенсійні виплати і ефективну систему недержавного пенсійного забезпечення.

Перед тим, як дослідити сутність та структуру недержавного пенсійного забезпечення необхідно визначити саме поняття «недержавне пенсійне забезпечення».

Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дане поняття розглядається як складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яке базується на засадах добровільної участі з метою отримання учасниками додаткових пенсійних виплат до вже існуючих виплат загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Ахтарієв І.А. розглядає недержавне пенсійне забезпечення, як сукупність суб'єктів процесу недержавного пенсійного забезпечення, які взаємодіють з приводу розміщення коштів вкладниками та страхувальниками (юридичними та/або фізичними особами) з метою накопичення та збільшення розмірів пенсійного забезпечення учасників та застрахованих осіб згідно з умовами договорів недержавного пенсійного забезпечення.

Тобто, система недержавного забезпечення виконує такі основні функції, як:

- стимулююча функція – забезпечення громадян додатковими фінансовими ресурсами сприяє економічному розвитку країни;
- соціальна функція – система недержавного забезпечення є інструментом усунення диспропорцій в соціальному забезпеченні громадян;
- інвестиційна функція – розміщення активів недержавних пенсійних фондів стимулює інвестиційний процес.

Основним суб'єктом недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди, які накопичують внески та здійснюють пенсійні виплати учасникам таких фондів.

Відповідно до законодавства [37] недержавний пенсійний фонд є суб'єктом другого рівня системи пенсійного забезпечення, що створений і діє відповідно до законодавства про недержавне пенсійне забезпечення та відповідає його вимогам для отримання ліцензії на надання послуг у накопичувальній системі пенсійного страхування.

Ткаченко Н.В. розглядає недержавний пенсійний фонд як складову особового страхування, яка гарантує рентні виплати страхувальникам по досягненні ними певного віку.

Натомість, Внукова Н.М. та Кузьминчук Н.В. вважають, що недержавний пенсійний фонд створений для поліпшення пенсійного забезпечення громадян шляхом виплати недержавних пенсій і захисту від інфляційного ризику їхніх заощаджень.

Найбільш широко поняття «недержавний пенсійний фонд» визначає Таликова А.А., а саме, як фінансову незалежну і самоокупну спеціалізовану небанківську фінансово-кредитну установу, що здійснює накопичення та інвестування добровільних і обов'язкових пенсійних внесків роботодавців і громадян з метою надання останнім матеріального забезпечення при настанні пенсійних підстав.

Тобто, недержавний пенсійний фонд, як економічна категорія, має дуальну природу: з одного боку він є неприбутковою організацією, але в той же час він веде інвестиційну діяльність, з метою усунення фінансових ризиків шляхом використання ринкових інструментів. Але головна відмінність недержавних пенсійних фондів від звичайних інвестиційних компаній полягає у тому, що останні є більш ризиковими та не мають меж ведення інвестиційної діяльності.

Розглянемо взаємодію недержавних пенсійних фондів з суб'єктами інфраструктури системи недержавного пенсійного забезпечення. (див. Рисунок 1.3)

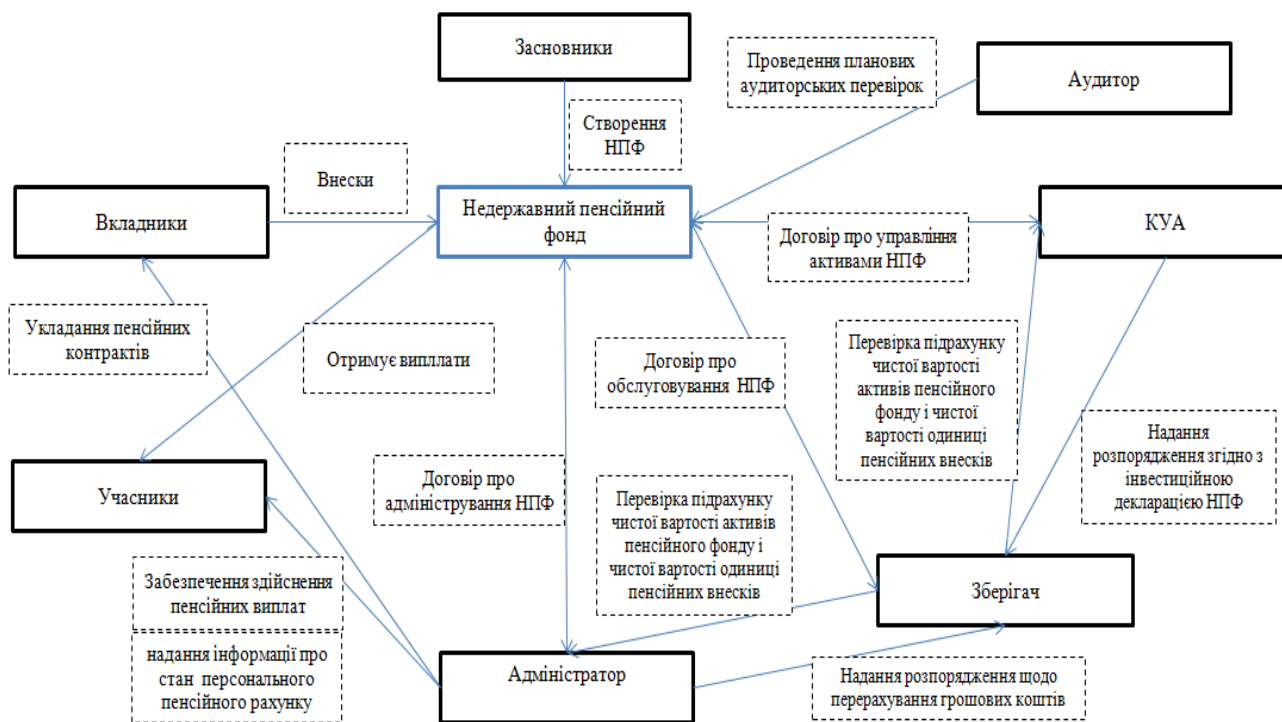

Рисунок 1.4 – Структурно-логічна схема взаємодії недержавних пенсійних фондів з суб'єктами інфраструктури

Джерело: розроблено автором на основі [37]

Органами управління недержавних пенсійних фондів є рада фонду та збори його засновників.

Збори засновників зобов'язані:

- затверджувати статут пенсійного фонду і пенсійні схеми та зміни до них;
- затверджувати підсумки роботи пенсійного фонду;
- виносити рішення про притягнення до майнової відповідальності учасників ради пенсійного фонду;
- заслуховувати звіт ради пенсійного фонду та виносити рішення про переобрання членів ради фонду;
- вирішувати інші питання, віднесені до виключної компетенції зборів засновників статутом такого фонду.

Рада пенсійного фонду здійснює управління та контроль за поточною діяльністю фонду. З дня реєстрації такого фонду, рада обов'язково має укласти договори з обслуговуючими компаніями.

Також Рада фонду зобов'язана:

- звітувати про діяльність пенсійного фонду перед засновниками фонду;
- погоджувати зміни до уставних документів та пенсійних схем фонду;
- реєструвати зміни до пенсійних схем фонду в НКЦПФР;
- затверджувати інвестиційну декларацію або зміни до неї;
- обирати керуючих ради фонду з числа членів ради;
- заслуховувати звіти про діяльність обслуговуючих компаній фонду та приймати рішення відповідно до цих звітів;
- затверджувати звітність про фінансовий стан пенсійного фонду та розглядати аудиторський висновок;
- здійснювати контроль за використанням активів фонду;
- вирішувати інші питання у межах своєї компетенції.

Інвестування коштів фонду, що надходять від вкладників, здійснює особа, яка має ліцензію на здійснення управління активами недержавного пенсійного фонду.

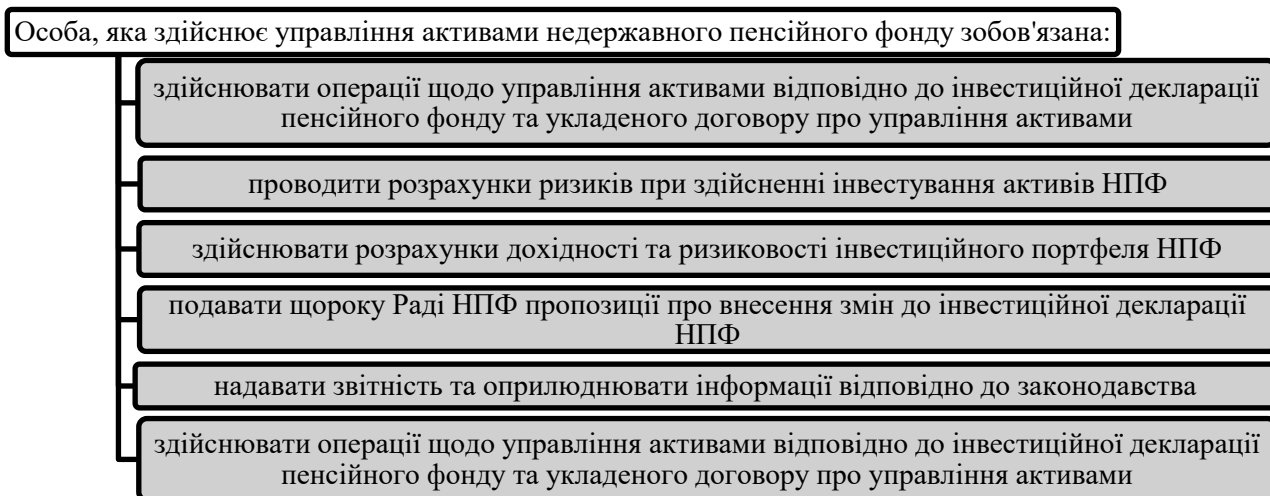

Рисунок 1.6 – Функції особи, що здійснює управління активами недержавного пенсійного фонду

Джерело: розроблено автором на основі [37]

Здійснення бухгалтерського обліку та персоніфікованого обліку внесків, складання та подання звітності, здійснення виплат учасникам та інших витрат фонду покладено на адміністратора.

Всі операції за поточними рахунками недержавного пенсійного фонду здійснюються через зберігача.

Державний контроль у частині діяльності недержавних пенсійних фондів та інших суб'єктів інфраструктури здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, а у частині захисту економічної конкуренції – Антимонопольний комітет України.

Виділимо основну проблематику системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні:

- низький рівень проінформованості населення про можливості добровільних заощаджень, змісту та ролі системи недержавного пенсійного забезпечення;
- низька платоспроможність більшості населення;
- знецінення національної валюти, інфляційні процеси, що породжують економічну нестабільність в державі й, таким чином, активізують ризик зниження вартості активів;
- нерозвинений фондовий ринок, обмежений вибір надійних фінансових інструментів;
- відсутність адміністративно-правового забезпечення відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення, зокрема, в частині розвитку конкурентних механізмів;
- недостатня зацікавленість юридичних осіб-роботодавців у фінансуванні для працівників недержавних пенсійних програм;
- неврегульованість окремих питань діяльності ринку недержавного пенсійного забезпечення на законодавчому рівні.

2. Сучасні тенденції у сфері недержавного пенсійного забезпечення в Україні

Початок розбудови системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні розпочалось з прийняттям в 2003 році Законів «Про недержавне пенсійне забезпечення» та «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування». Це стало початком реформування пенсійного забезпечення, а саме його перебудова в трирівневу систему. (Рисунок 2.1)

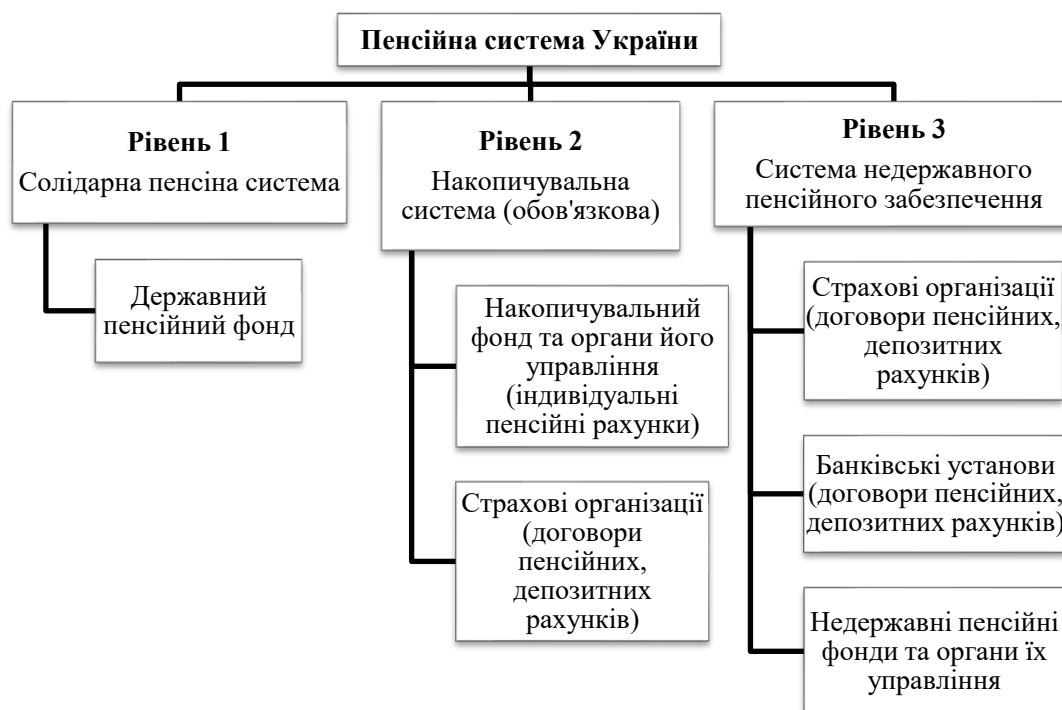

Рисунок 2.1 – Структура пенсійної системи України

Джерело: розроблено автором на основі [37]

Перший та другий рівень становлять обов'язкове пенсійне страхування, а третій – її добровільну складову – недержавне пенсійне забезпечення.

Відповідно до законодавства України недержавне пенсійне забезпечення мають право здійснювати: банки, шляхом відкриття пенсійних депозитних рахунків; страхові компанії, шляхом укладання договорів зі страхування життя; недержавні пенсійні фонди, шляхом укладання пенсійних контрактів.

Розбудова недержавного пенсійного забезпечення є стратегічним та соціально значимим завданням, тому що така система здатна не лише гарантувати додаткові виплати пенсіонерам, але й є ефективним інструментом

системи управління ринковими та демографічними ризиками. Адже сьогодні старіння нації та демографічна криза становлять загрозу соціальній та фінансовій безпеці держави.

Щоб оцінити перспективи та напрямки подальшого розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, необхідно проаналізувати стан даного ринку та основні показники, які його характеризують.

Розглянемо динаміку кількості недержавних пенсійних фондів, адміністраторів та компаній з управління активами. (див. Таблицю 2.1)

Таблиця 2.1

Динаміка кількості суб'єктів системи недержавного забезпечення в Україні протягом 2015-2020 рр., тис. шт

Суб'єкт НПЗ	Роки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020 I кв.
Недержавні пенсійні фонди	72	64	64	62	65	61
Адміністратори	23	22	22	22	22	22
Компанії з управління активами	44	39	35	34	33	34

Джерело: розроблено автором на основі [16,19]

За аналізований період спостерігається тенденція до зменшення кількості недержавних пенсійних фондів. В 2015 році було зареєстровано 72 фонди, що на 7 фондів менше ніж у 2019 році. Це пов'язано зі зростанням конкуренції між установами, нестабільною економічною ситуацією та необізнаністю населення про послуги, які ними надаються.

Така ж тенденція спостерігається у кількості адміністраторів та компаній з управління активами.

Кількість адміністраторів недержавних пенсійних фондів, що отримали ліцензію на провадження даної діяльності, в 2019 році становила 22 установи. Зрівнюючи 2019 р. з 2015 р. кількість адміністраторів зменшилася на 1 установу. Така ситуація обумовлена зменшенням недержавних пенсійних фондів, тому що саме ця установа є основним користувачем послуг з адміністрування.

Кількість компаній з управління активами, які здійснюють управління активами недержавних пенсійних фондів, в 2019 році становила 33 установи, що

на 11 од. менше ніж у 2015 році. Причиною цього ймовірно є підвищення вимог до обсягу капіталу та обмежень щодо інвестиційної діяльності у частині об'єктів інвестування.

Протягом 2015-2019 рр. кількість корпоративних та професійних недержавних фондів не зазнала вагомих змін, натомість, відкриті пенсійні фонди, хоча і були в більшості, але за аналізований період їх кількість зменшилась на 10 одиниці (21%).

Якщо аналізувати вплив пандемії на суб'єктну інфраструктуру, то варто зазначити, що значних змін не відбулося. Зниження кількості недержавних пенсійних фондів спричинене зменшенням рівня конкурентоспроможності, недосконалою стратегією інвестування та загально-економічною кризою.

Відповідно до інформації в Державному реєстрі фінансових установ було зареєстровано недержавні пенсійні фонди лише у 9 регіонах України. Найбільша кількість недержавних пенсійних фондів спостерігається у м. Києві і за 2015-2019 рр. їх частка становила 70-73%.

Дані щодо кількості учасників недержавних пенсійних фондів містяться на рис. 2.3.

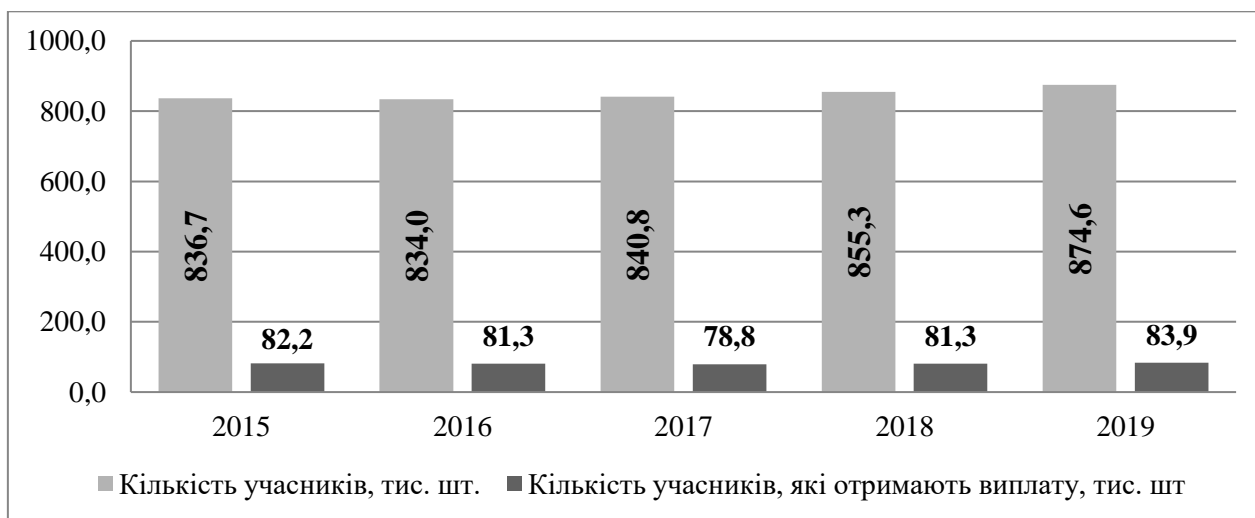

Рисунок 2.3 – Динаміка кількості учасників недержавних пенсійних фондів за 2015-2019 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Отже, за графіком загальна кількість учасників недержавних пенсійних фондів демонструє тенденцію до збільшення. Станом на 2019 становила 874,6 тис. осіб, що на 37,9 тис штук більше ніж в 2015 році (на 4,5%).

Схожа ситуація склалась з динамікою кількості учасників, які отримують виплати у визначений строк. За аналізований період їх обсяг збільшився на 1,7 тис осіб (2,1%). Їх частка в структурі загальної кількості учасників недержавних пенсійних фондів коливається від 8-10%.

Загалом дана ситуація обумовлена тим, що населення невпевнено у тому, що держава зможе забезпечити достатніми пенсійними ресурсами, коли настане строк їх виплати. Тому населення шукає альтернативні довгострокові варіанти отримання доходу, одним з яких є участь у недержавному пенсійному фонді.

Розглянемо динаміку кількісні та відносні показники, які характеризують ринок недержавного пенсійного забезпечення. (див. табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів у 2015-2019 рр.

Показники	Роки				
	2015	2016	2017	2018	2019
Пенсійні активи, млн грн	1980,0	2138,7	2465,6	2745,2	3143,3
Частка пенсійних активів у ВВП	0,10%	0,09%	0,08%	0,08%	0,08%
Пенсійні внески, млн грн	1886,8	1895,2	1897,3	2000,5	2160,8
Частка пенсійних внесків у ВВП	0,10%	0,08%	0,06%	0,06%	0,05%
Пенсійні виплати, млн грн	557,1	629,9	696,3	809,9	947,4
Частка пенсійних виплат у ВВП	0,03%	0,03%	0,02%	0,02%	0,02%

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Перш за все, варто зазначити, що обсяг активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, протягом аналізованого періоду номінально мали тенденцію до зростання. За 2015-2019рр. відбулось зростання даного показника на 1163,3 млн грн (58,8%). З 2015 по 2019 прослідковується зменшення динаміки показника відносно обсягу ВВП з 0,1% до 0,08%.

Розглянемо структуру активів недержавних пенсійних фондів за 2015-2019 рр. (див. Рисунок 2.4).

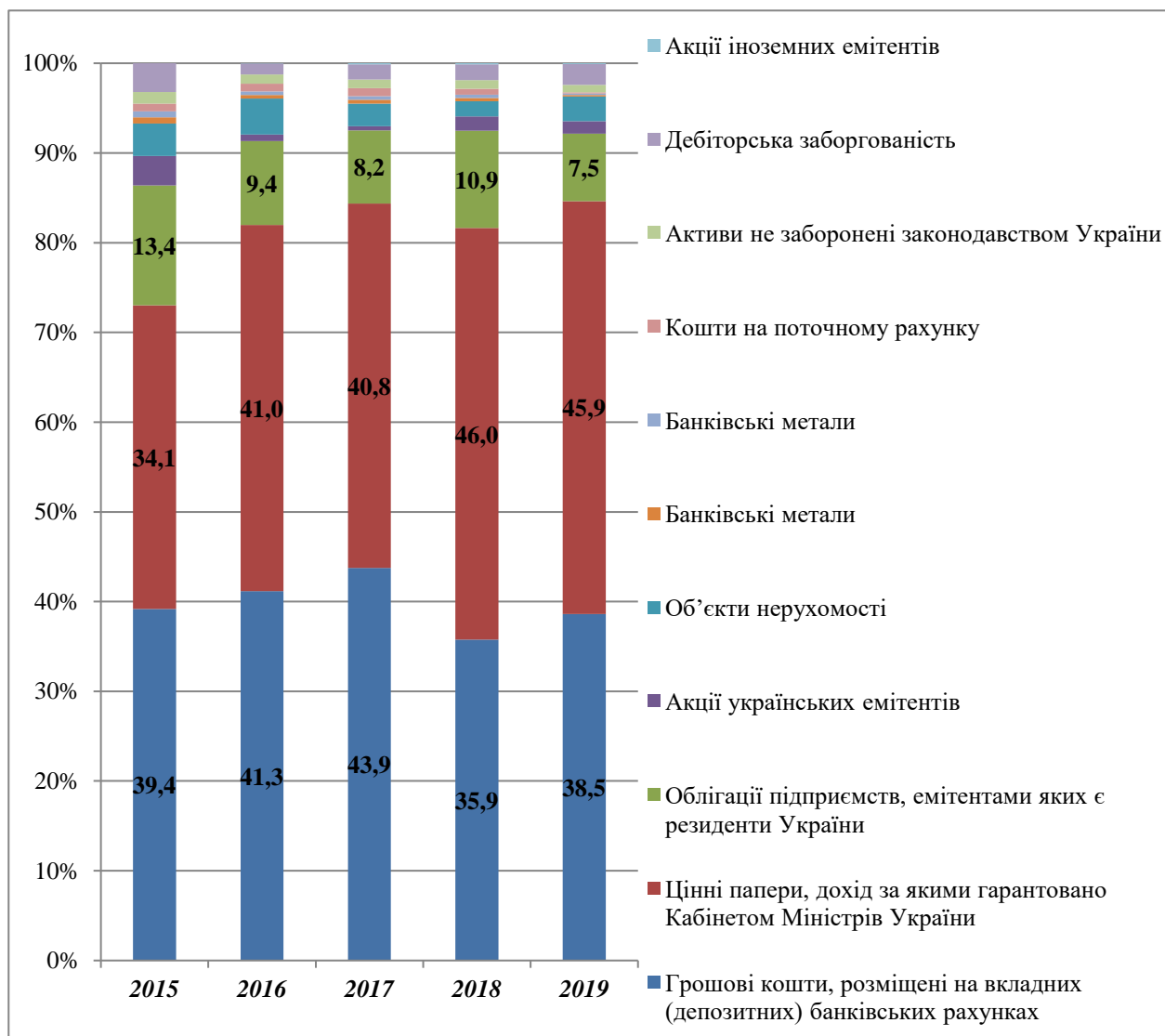

Рисунок 2.4 – Структура активів недержавних пенсійних фондів за 2015-2019рр.

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Недержавні пенсійні фонди формують портфель з об'єктів інвестування, які мають мінімальний ризик. Тому важливу роль відіграє вибір інвестиційних інструментів, які використовують недержавні пенсійні фонди для забезпечення захисту збережень населення від інфляційних ризиків і для отримання визначеного приросту капіталу.

Починаючи з 2015 року коливання в структурі пенсійних активів стали постійним явищем, певної тенденції не спостерігалось.

Аналізуючи рис. 2.4 можна помітити, що за останні п'ять років зменшився попит на цінні папери емітентів України (акції та облигації підприємств). Їх частка у загальному обсязі активів недержавних пенсійних фондів зменшилась з 16,7% до 8,9%.

Протилежна ситуація спостерігається у активах, які вкладені у цінні папери за якими гарантовано дохід КМУ. Протягом 2015-2019 рр. їх частка зросла від 34,1% до 45,9%.

Також за аналізований період левову частку становили активи у грошових коштах, які розміщені на депозитних рахунках, загальні межі коливання структури показника — 35,9 – 43,9 %.

Незначними є інвестиції в об'єкти нерухомості та в акції іноземних емітентів. Також менш популярним є збереження активів у банківських металах, на поточному рахунку та у структурі дебіторської заборгованості.

Наступним показником, який характеризує діяльність недержавних пенсійних фондів, є пенсійні внески. Сума пенсійних внесків демонструвала тенденцію до зростання за останні 5 років. У абсолютному вимірі даний показник зріс на 274 млн грн, а у відносному на 14,5%. Тенденція частки даного показника у ВВП мав низхідну тенденцію з 2015 по 2019рр (з 0,10% по 0,05%).

Незважаючи на те, що пенсійних контрактів більше укладено з фізичними особами (80-90% за 2015-2019 рр.), найбільший обсяг вкладів було здійснено саме юридичними особами і становили в середньому 90%. Така ситуація зумовлена тим, що роботодавці шляхом перерахування коштів у недержавні пенсійні фонди стримують процес плинності кадрів та намагаються зменшити податкове навантаження, т.я. відповідно до [37] кошти, які є внеском у недержавні пенсійні фонди, не є об'єктом оподаткування.

Не менш важливим є показник пенсійних виплат. За 2015-2019рр. їх обсяг номінально збільшився на 390,3 млн грн. Але їх частка у ВВП за досліджуваний період не зазнала значних змін і становила 0,02%.

Інформація щодо динаміки суми інвестиційного доходу, прибутку від інвестування активів недержавних пенсійних фондів наведена на рисунку 2.5.

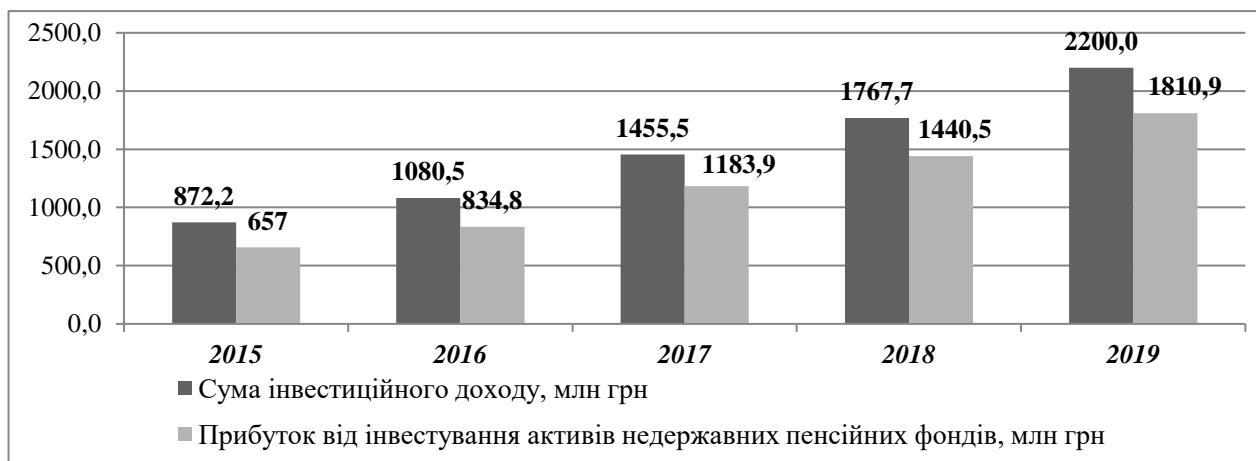

Рисунок 2. 5 – Динаміка суми інвестиційного доходу, прибутку від інвестування активів НПФ 2015-2019 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Загалом тенденція обсягу інвестиційного доходу за 2015-2019рр. спостерігається тенденція зростання. За даний період показник зріс на 1327,8 млн грн. Ця ситуація була зумовлена посиленням інфляційних процесів.

Прибуток від інвестування активів мав схожу тенденцію. За аналізований період показник зріс у цілому на 938,7 млн грн.

Розглянемо динаміку витрат недержавних пенсійних фондів, що відшкодовуються за рахунок активів. (див. Рисунок 2.6)

Рисунок 2.6 – Динаміка витрат недержавних пенсійних фондів, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, та винагороди за надання послуг з управління активами недержавних пенсійних фондів 2015-2019 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [16]

Сума витрат станом на 2019 рік становила 389,1 млн грн, що на 173,9 млн грн менше ніж у 2015 році.

Велику частку у витратах недержавного пенсійного фонду, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, за досліджувані роки займали витрати на винагороду компаній з управління активами. З 2015 р. витрат на винагороду КУА в абсолютному вимірі мали тенденцію до зростання., а відносно загальної суми витрат динамічно зменшувались. Так, у 2015 р. частка витрат на винагороду КУА становила 64,1% та у грошовому еквіваленті 137,9 млн грн, а у 2019 р. частка витрат на винагороду КУА становила 56,31% та у грошовому еквіваленті 219,1 млн грн.

Розглянемо темп приросту суми інвестиційного доходу, прибутку від інвестування та суми витрат недержавного пенсійного фонду, що відшкодовується за рахунок пенсійних активів.

Дохід від інвестування в активах НПФ в основному демонстрував висхідну динаміку.

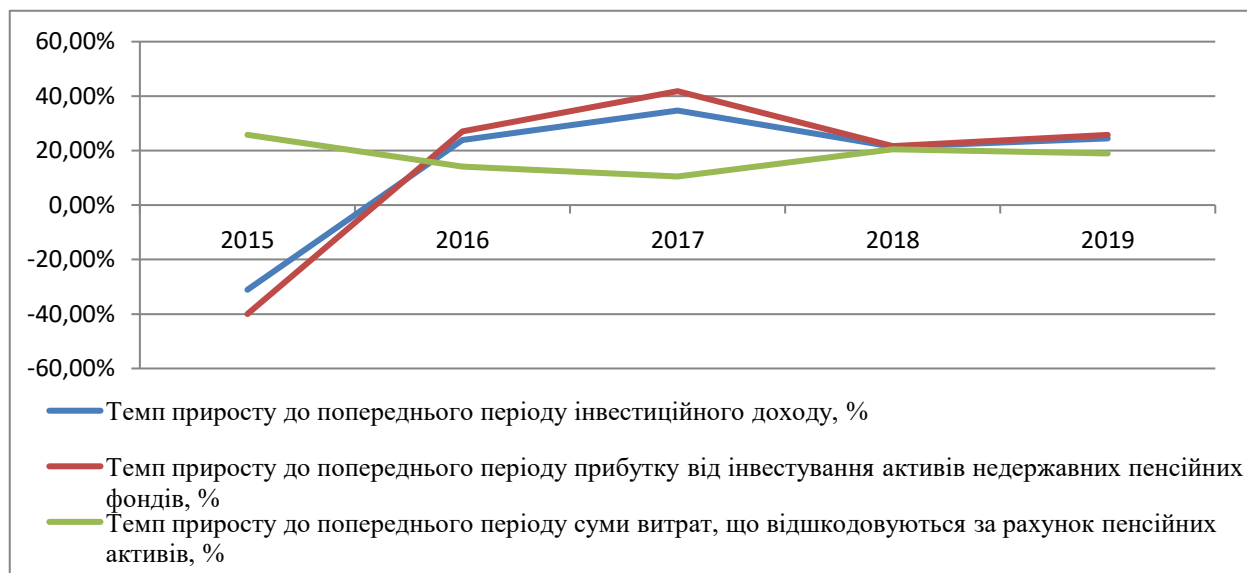

Рисунок 2.7 – Темпи приросту основних фінансових показників діяльності недержавних пенсійних фондів 2015-2019 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [16]

За аналізований період лише у 2015 р. було зафіксовано падіння темпів приросту інвестиційного доходу на 31,1%. На падіння прибутковості інвестицій

недержавних пенсійних фондів вплинули такі фактори, як: загально-економічна криза, падіння фінансових ринків та зміни в інвестиційній політиці недержавних пенсійних фондів. Значну кількість втрат недержавні пенсійні фонди зазнали через втрату депозитів, які знаходились у банках-банкротах, та через введення жорсткіших умов лістингу щодо торгівлі акціями.

Витрати недержавного пенсійного фонду в основному демонстрували висхідну динаміку. Найбільший позитивний приріст за цей період часу фіксувався у 2018 р. та 2019 р. – на 61,9 млн грн та 18,9% відповідно та у 2016 р. та 2017 р. з низхідною динамікою – на 25,8 млн , та 10,5% відповідно.

В загальному витрати залишаються сталими та зростають відповідно до рівня інфляції та росту економіки.

Прибуток від інвестованих активів недержавного пенсійного фонду мав схожу динаміку з доходом. Найбільший позитивний приріст за цей період часу фіксувався у 2016 р. та 2017 р. – на 349,1 млн грн та 41,8% відповідно та у 2017 р. та 2018 р. з низхідною динамікою – на 256,6 млн , та 21,7% відповідно.

Відповідно до підсумків розвитку НПЗ станом на 31.03.2020, порівнюючи 1 кв. 2020 року з відповідними періодами минулих років (1 кв. 2015-2019) відбулось характерне зростання, спричинене інфляційними процесами та ростом економіки. Тобто, значного впливу covid-19 на сектор недержавного пенсійного забезпечення не відбулося.

Отже, проаналізувавши дані, які характеризують систему недержавного забезпечення, можна дійти до висновку, даний сегмент ринку хоча і розвивається, але досить повільними темпами не співпадаючи з темпом розвитку економіки. Відповідно до проведеного дослідження недержавні пенсійні фонди не стали інститутом акумулювання інвестиційних ресурсів, тому й не мають великого впливу на діяльність фінансового ринку.

Це відбувається через недовіру більшої частини населення до фінансових установ, через низьку платоспроможність населення, нерозвиненість фондового ринку та хронічні інфляційні процеси.

3. Напрями вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення України

Розбудова ефективного ринку недержавного пенсійного забезпечення є одним з головних завдань соціальної політики будь-якої країни світу. Сьогодні у країнах з розвиненою економікою використовується багаторівневе пенсійне забезпечення, яке здійснюється держаним та приватним сектором. Саме така структура пенсійного забезпечення не тільки забезпечує необхідним мінімумом пенсіонерів, але й дає можливість для отримання додаткових виплат.

Станом на кінець 2019 року пенсійні активи перевищили 50 трлн доларів США у всьому світі. В переважній більшості пенсійні активи були накопичені через пенсійні фонди, зібравши більше 32 трлн доларів США. Деякі країни також використовують інші засоби для накопичення пенсійних коштів, такі як договори пенсійного страхування, що пропонуються страховими компаніями (наприклад, Данія, Франція) або продукти, які надаються банками та інвестиційними компаніями.

Обсяг пенсійних активів є різним в країнах світу. В абсолютному вираженні найбільші суми були зафіксовані в Північній Америці (в Канаді та Сполучених Штатах), Західній Європі (в Нідерландах, Швейцарії і Великій Британії), Австралії і Японії. Менше 0,2 трлн доларів США пенсійних активів було зафіксовано в 70 з 90 підзвітних країн. В рамках ОЕСР в 2019 році 8 країн мали активи вище 100% свого ВВП.

За географічним розподілом лідерами в обсягах пенсійного ринку є Сполучені Штати (32,2 трлн доларів – 65,4% пенсійних активів ОЕСР), за ними йдуть Великобританія (3,6 трлн доларів – 7,3% пенсійних активів ОЕСР), Канада (2,8 трлн доларів – 5,7% пенсійних активів ОЕСР), Австралія (1,9 трлн доларів – 3,8% пенсійних активів ОЕСР), Нідерланди (1,8 трлн доларів – 3,6% пенсійних активів ОЕСР), Японія (1,5 трлн доларів – 2,9% пенсійних активів ОЕСР) та Швейцарія (1,1 трлн доларів – 2,3% пенсійних активів ОЕСР).

Для вивчення зарубіжного досвіду розбудови НПЗ, проаналізуємо стан та розвиток даного сегменту у таких країнах, як: Велика Британія, Данія, Італія, Німеччина, США, Угорщина та Швейцарія. Розглянемо структуру пенсійних активів за джерелами фінансування у 2019 році, яка зазначена на рис.3.2

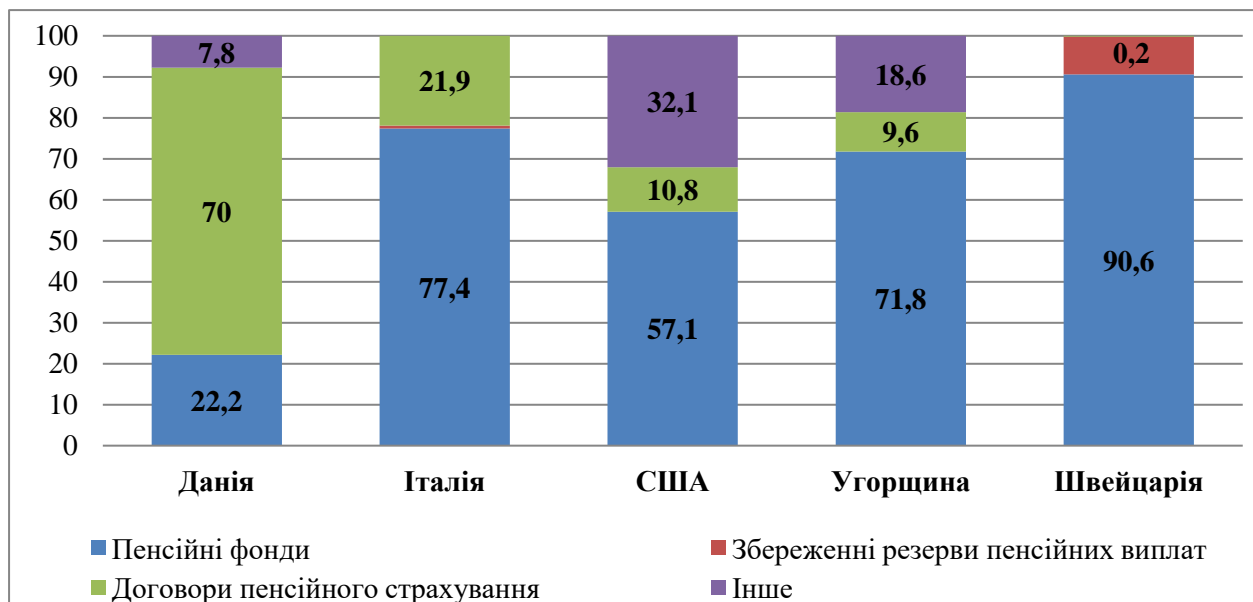

Рисунок 3.2 – Структура пенсійних активів за джерелами фінансування за 2019 рік, %

Джерело: розроблено автором на основі [53]

За 2019 рік пенсійні активи переважно були акумульовані через пенсійні фонди. В Великій Британії та в Німеччині автономні пенсійні фонди є основним суб'єктом недержавного забезпечення. Великій Британії послуги пенсійного характеру також надаються страховими компаніями. В інших країнах поширені й інші пенсійні продукти.

В Данії (70%), Італії (21,9%), США (10,8%) та Угорщині (9,6%) вагому частку займають продукти запропоновані страховими компаніями, а в Швейцарії (9,4%) надають перевагу зберігачам пенсійних ресурсів (банкам).

Щодо інших варіантів, то, наприклад, в Сполучених Штатах досить вагому частку займають активи залучені інвестиційними компаніями через індивідуальні пенсійні рахунки (32,1%).

Інформація щодо динаміки активів автономних недержавних фондів наведено у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

**Динаміка активів автономних пенсійних фондів за 2015-2019 рр., млрд.
доларів**

Країни/ Роки	2015	2016	2017	2018	2019
Велика Британія	2741,9	2607,8	2998,2	2809,1	3160,7
Данія	130,4	138,3	160,2	154,4	169,4
Італія	122,5	130,3	157,4	153,5	169,2
Німеччина	220,2	227,3	270,9	268,5	290,5
США	14173,7	14872,6	16733,6	15994,6	18385,3
Угорщина	4,8	5,1	6,4	5,9	6,1
Швейцарія	794,4	810,9	916,8	889,5	1036,8

Джерело: розроблено автором на основі [53]

Протягом аналізованого періоду динаміка активів автономних пенсійних фондів мала тенденцію до зростання. Даний показник збільшився за 2015-2019 рр.: у Великій Британії на 418,8 мільярдів дол. (15,3%), у Данії на 39 мільярдів дол. (30%), в Італії на 46,7 мільярдів дол. (38,1%), у Німеччині на 70,3 мільярдів дол. (32%), в Угорщині на 1,3 мільярдів дол. (27,1%), у США на 4211,6 мільярдів дол. (29,7%) та у Швейцарії на 242,4 мільярдів дол. (30,5%).

Зростання активів можна частково пояснити збільшенням частки осіб працездатного віку, які користуються послугами недержавних пенсійних фондів, зростанням внесків учасників та відносно повільний темп приросту виплат за пенсійними контрактами.

Розглянемо активи автономних пенсійних фондів у ВВП. (див. Рис. 3.3)

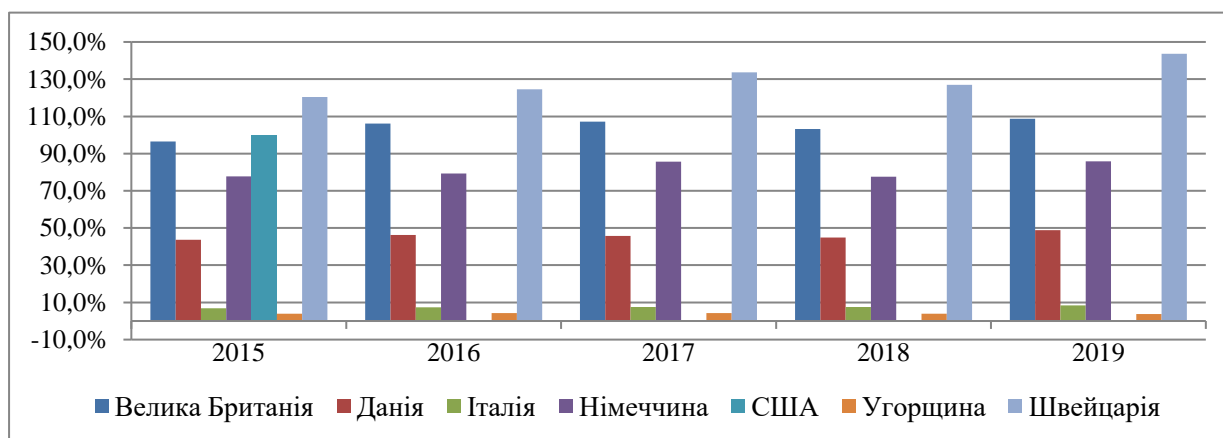

Рисунок 3.3 – Динаміка частки активів недержавних пенсійних фондів у країнах світу до їх ВВП за 2015-2019 рр., %

Джерело: розроблено автором на основі [53]

Частка пенсійних активів у ВВП різниться між країнами та не відповідає тенденції, що спостерігається в абсолютному вимірі. Якщо за абсолютними показниками безперечним лідером у обсязі активів недержавних пенсійних фондів були США, то за відносними – Швейцарія.

Порівняння розміру пенсійних активів з розміром економіки дає краще уявлення про зрілість системи недержавного пенсійного забезпечення та її вагу всередині країни. Значення, які спостерігаються у США, Великій Британії, Данії, Німеччині та Швейцарії свідчать про відносно пропорційний розвиток системи НПЗ з економікою.

Інформація щодо динаміки структури активів автономних пенсійних фондів наведена на рисунку 3.4.

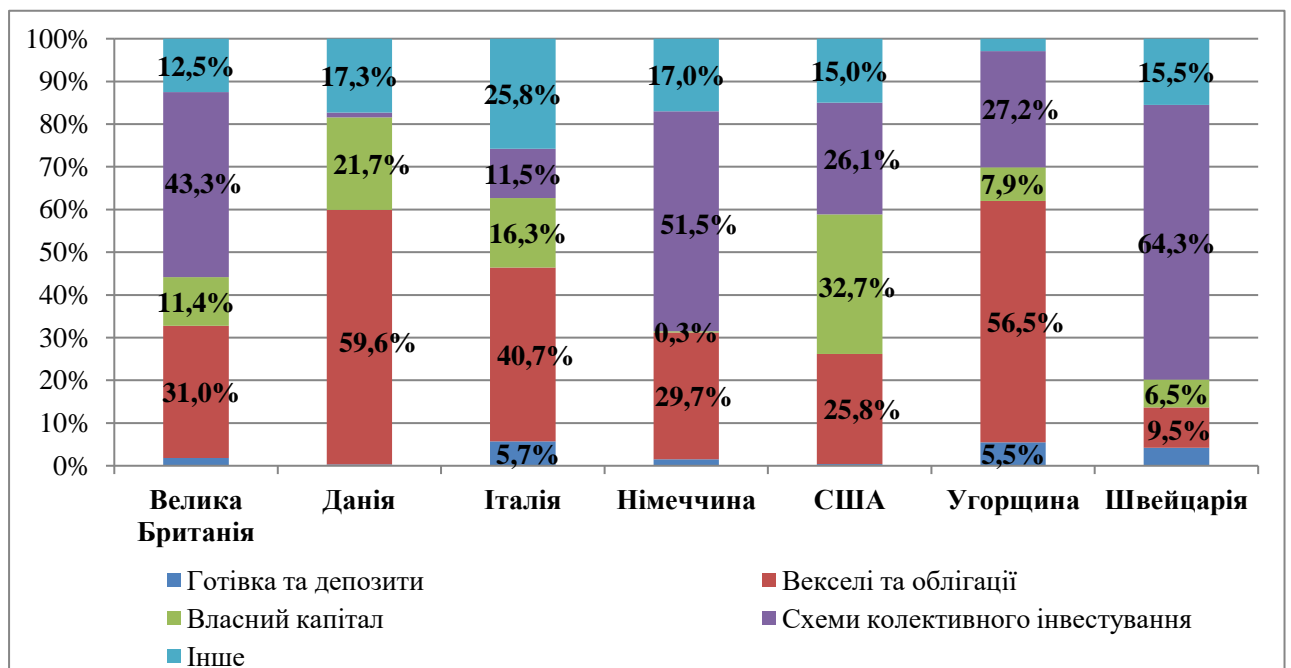

Рисунок 3.4 – Структура активів автономних пенсійних фондів за 2019 рік, %

Джерело: розроблено автором на основі [53]

Структура активів недержавних пенсійних фондів у зазначених країнах була неоднорідною. У Великій Британії, Німеччині та в Угорщині найбільші частки інвестувань здійснюються у схеми колективного інвестування (43,3%, 51,5% та 27,2% відповідно) та у боргові цінні папери (31%, 29,7% та 56,5%).

У Данії лівову частку займали інвестиції у векселі та облигації (59,6%).

Другим, але не менш вагомим об'єктом інвестування є власний капітал (21,7%).

У Італії двома найбільш популярними вкладеннями є боргові цінні папери та інші інвестиції (договори страхування, дебіторська заборгованість, торгові кредити).

Структура активів США є більш пропорційно-розподіленою. Найбільша частка інвестицій в 2019 була вкладена у власний капітал (32,7%).

У Швейцарії вагомими статтями розподілу активів автономних пенсійних фондів були схеми колективного інвестування та інші інвестиції (інвестиції у будівлі та землю, деривативи та дебіторська заборгованість).

Розглянемо динаміку виплат учасникам автономних пенсійних фондів. (див. Таблицю 3.2)

Таблиця 3.2

Динаміка виплат учасникам приватного пенсійного сектору по країнах світу за 2015-2019 рр., млрд. доларів

Країни/ Роки	2015	2016	2017	2018	2019
Велика Британія	81,9	73,7	71,9	76,4	81,0
Данія	2,4	2,4	2,5	2,3	2,9
Італія	6,2	5,7	7	8,3	7,9
Німеччина	7,1	7,6	8,1	9,6	12,7
США	1160,5	1176,5	1247,4	1306,8	1377,5
Угорщина	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Швейцарія	33,5	33,8	35,2	36,8	38,7

Джерело: розроблено автором на основі [53]

Протягом аналізованого періоду динаміка виплат учасникам автономних пенсійних фондів загалом мала тенденцію до зростання.

Даний показник збільшився: в Данії на 0,5 мільярдів доларів (20,8%), в Італії на 1,7 мільярдів доларів (27,4), у Німеччині на 5,6 мільярдів доларів (78,9%), у США на 217 мільярдів доларів (18,7%) та в Швейцарії на 5,2 мільярдів доларів (15,5%).

Розглянемо динаміку внесків вкладників недержавного пенсійного фонду. (див. таблицю 3.3)

Динаміка внесків вкладників приватного пенсійного сектору по країнах світу за 2015-2019 рр., млрд. доларів

Країни/ Роки	2015	2016	2017	2018	2019
Велика Британія	62,1	64,1	65,4	69,5	76,8
Данія	1,4	1,5	1,5	1,6	1,5
Італія	10,7	11,1	11,8	13,7	12,7
Німеччина	10,5	10,6	10,9	20,6	10,6
США	883,8	917,5	943,7	975,8	1030,1
Угорщина	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Швейцарія	55,8	54,7	55,6	58,2	59,4

Джерело: розроблено автором на основі [53]

Протягом аналізованого періоду динаміка виплат учасникам автономних пенсійних фондів загалом мала різну тенденцію.

Даний показник збільшився: у Великій Британії на 14,7 мільярдів доларів (23,7%), в Данії на 0,1 мільярдів доларів (7,1%), в Італії на 2 мільярдів доларів (18,7%), у Німеччині на 0,1 мільярдів доларів (1%), у США на 146,3 мільярдів доларів (16,6%) та в Швейцарії на 3,6 мільярдів доларів (6,5%).

Варто зазначити, що така ситуація у Великій Британії склалася як через збільшення частки осіб працездатного віку, так і через мінімальні ставки внесків. І навпаки, в Угорщині спостерігалось зниження внесків через реформу пенсійної системи у 2011 році та зміни в оподаткуванні, що знизило стимули роботодавців вносити внески до пенсійні фонди.

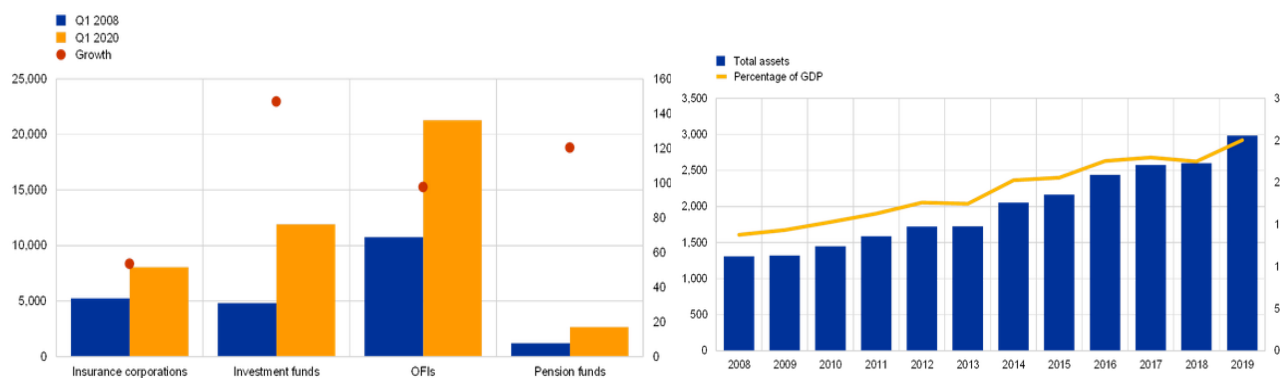

Рисунок 3.5 – Динаміка активів пенсійних фондів єврозони за 2008-2020 (1 кв), млрд. євро

Джерело [52]

Багато фондів зазнали негативних наслідків в умовах кризи, пов'язаних з операційною ситуацією та ліквідністю, особливо ті, що використовують значні важелі для хеджування зобов'язань (у березні стрибок процентних ставок спричинив значні рухи застави), використовують хеджування валют або підтримують значний розподіл коштів на приватні ринкові активи. Без сумніву, зрілі фонди вдосконалюватимуть свої стратегії, коли вони розмірковуватимуть про досвід та уроки, отримані під час кризи.

Тому вплив пандемії буде різним залежно від профілю зрілості та стратегії активів окремих пенсійних фондів. Більш зрілі фонди, як правило, менш ризиковані, і вони зазнають менших наслідків. З іншого боку, менш зрілі фонди продовжують нести значно більший інвестиційний ризик, і, можливо, зазнають більшого падіння рівня фінансування та більших відмов у довгостроковому фінансуванні.

Отже, згідно з досвідом зарубіжних країн щодо розбудови національних пенсійних систем можна стверджувати, що недержавні пенсійні фонди визнані важливими соціальними інститутами. Саме недержавні пенсійні фонди сприяють поліпшенню фінансового становища людей пенсійного віку. Дана ситуація склалась через те, що недержавне пенсійне забезпечення має високий рівень довіри серед суспільства.

Враховуючи аналіз системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні та світі, для подальшого вдосконалення системи недержавного пенсійного забезпечення варто діяти в таких напрямках:

- ✓ провести інформаційну кампанію про недержавне пенсійне забезпечення шляхом розроблення та реалізації державних програм;
- ✓ удосконалити регулювання та нагляд за діяльністю суб'єктів інфраструктури недержавного пенсійного забезпечення, а саме застосувати інструменти ризик-орієнтованого нагляду для регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів;
- ✓ розробити стратегію розвитку недержавних пенсійних фондів, як інституційних інвесторів на ринку фінансових послуг в Україні;

- ✓ імплементувати зарубіжне законодавство (ЄС) щодо функціонування недержавних пенсійних фондів та вдосконалити системи контролю за їх діяльністю відповідно до принципів Міжнародної організації органів нагляду за пенсійними фондами (IOPS);
- ✓ захист прав споживачів послуг, які надаються недержавними пенсійними фондами шляхом вдосконалення законодавства у частині розкриття інформації про їх діяльність;
- ✓ сформувати систему гарантій збереження накопичених пенсійних резервів;
- ✓ провести поетапне послаблення законодавчих обмежень у частині напрямів інвестування коштів недержавних пенсійних фондів;
- ✓ створити систему пільгового оподаткування роботодавців та впровадити механізми повернення податкових стягнень працівникам підприємств при умові участі в недержавних пенсійних фондів;
- ✓ розробити програму для працівників або ввести систему окремих корпоративних пенсійних фондів для надання можливості дострокової або підвищеної пенсії.

ВИСНОВКИ

Перебудова системи пенсійного забезпечення в Україні з солідарної однорівневої до трирівневої системи, відбулася подібно до інших країн світу. Причинами даного розвитку стали: демографічна криза – дисбаланс між кількістю працюючих та людей пенсійного віку, потужне бюджетне навантаження та низький рівень пенсійних виплат. Трирівнева пенсійна система покликана вирішити дані проблеми та дати можливість забезпечення диверсифікації пенсійних активів.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на добровільних засадах. Суб'єктами, які можуть надавати послуги з недержавного пенсійного забезпечення, є недержавні пенсійні фонди, страхові організації та банківські установи

Поняття недержавного пенсійного забезпечення слід визначати, як сукупність суб'єктів процесу недержавного пенсійного забезпечення, які взаємодіють з приводу розміщення коштів вкладниками та страхувальниками з метою накопичення та збільшення розмірів пенсійного забезпечення учасників та застрахованих осіб згідно з умовами договорів недержавного пенсійного забезпечення.

Основна мета недержавного пенсійного забезпечення полягає у наданні гарантій соціальної захищеності вікових верств населення, шляхом отримання ними стабільних виплат від добровільно накопичених коштів на індивідуальних пенсійних рахунках та інвестиційного доходу, отриманого пенсійним фондом від здійснення ефективної інвестиційної діяльності .

Відповідно до законодавства з питань недержавного пенсійного забезпечення здійснювати «повний цикл» пенсійного забезпечення можуть тільки недержавні пенсійні фонди. Недержавний пенсійний фонд це фінансово-незалежна і самоокупна спеціалізована небанківська фінансово-кредитна установа, що здійснює накопичення та інвестування добровільних пенсійних внесків учасників з метою надання останнім матеріального забезпечення при настанні пенсійного віку.

Проведений аналіз основних показників розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні показав наявність проблемних питань діяльності третього рівня пенсійної системи та негативних тенденцій розвитку. Зокрема, спостерігаються низькі показники у динаміці кількості недержавних пенсійних фондів, його інфраструктури та зниження темпів приросту пенсійних внесків в недержавні пенсійні фонди. Також до проблемних аспектів належить незбалансована регіональна структура недержавних пенсійних фондів та встановлення більш жорстких обмежень напрямків інвестування активів недержавних пенсійних фондів.

Позитивними аспектами розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення та показниками, що мають позитивну динаміку протягом аналізованого періоду, є: зростання пенсійних активів, обсяг отриманого інвестиційного доходу та прибуток від їх інвестування протягом 2016-2019 рр.

Загалом, спостерігається інертність громадян щодо планування своїх пенсій, низька фінансова культура та тотальна недовіра до фінансових установ. Варто зазначити, що поштовхом до збільшення кількості учасників у недержавних пенсійних фондах стала саме участь компаній-роботодавців.

Вітчизняні науковці виокремлюють ще такі стримуючі фактори розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, як: низький рівень платоспроможності населення, недостатня проінформованість з питань недержавного пенсійного забезпечення, відсутність системи гарантій збереження пенсійних внесків, нерозвиненість фондового ринку та інфляційні процеси.

Для надання рекомендацій щодо оптимізації системи недержавного пенсійного забезпечення було проаналізовано зарубіжний досвід розбудови даної системи.

Для прикладу було проаналізовано пенсійні системи Великої Британії, Данії, Італії, Німеччини, Сполучених Штатів, Угорщини та Швейцарії.

Відповідно до отриманих результатів, пенсійні фонди є основними гравцями на ринку добровільного пенсійного страхування. Іноземні громадяни

зацікавлені в поліпшенні матеріального становища після виходу на пенсію за віком, тому майже 80% населення у досліджуваних країнах беруть участь у системі недержавного пенсійного забезпечення. Вагомими причинами даної ситуації є: довіра до пенсійної накопичувальної системи та запровадження державою стимулів для участі у даній системі (система пільгового оподаткування).

Зарубіжний досвід продемонстрував важливість лібералізації вимог щодо інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів у частині об'єктів інвестування. За останнє десятиліття спостерігається тенденція до зростання обсягів пенсійних активів, обсягів виплат учасникам та обсягу пенсійних внесків.

Зважаючи на позитивний зарубіжний досвід, Україні варто здійснити такі заходи для поліпшення системи недержавного пенсійного забезпечення:

1. підвищити ефективність диверсифікації інвестиційного портфелю пенсійних фондів шляхом інвестування в цінні папери надійних іноземних емітентів;
2. оптимізувати процес нагляду за процесом інвестування недержавних пенсійних фондів.
3. розробити систему стимулів для подальшої активізації участі населення у недержавному пенсійному забезпеченні;
4. запровадити концепцію інтегрованого показника розвитку системи пенсійного забезпечення.
5. розробити Стратегію розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Тільки за рахунок вирішення значного комплексу проблем можна розраховувати на активізацію ринку послуг недержавного пенсійного забезпечення у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахтариев И.А. (2008). *Управление финансовыми активами негосударственного пенсионного фонда*. (Дисс. канд. эк. наук). ГОУ ВПО «Уральский государственный экономический университет», Екатеринбург.
2. Базилевич В.Д. (2009) *Розвиток фінансового ринку в сучасних умовах*. Фінанси України, 12, 5 – 12.
3. Брус С.І. (2018). *Недержавні пенсійні фонди як інституційні інвестори: тенденції та проблеми розвитку*. Економіка і прогнозування, 2, 62 - 75
4. Вишивана Б. (Ред) (17 квітня 2019 р.). *Недержавні пенсійні фонди у механізмі пенсійного забезпечення громадян України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Чернівецький нац. ун-т.
5. Вітка Ю.В. (2005) *Недержавні пенсійні фонди: теоретичні та практичні аспекти*. Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки», 38, 18–22.
6. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. (2006) *Соціальне страхування: Навчальний посібник*. Київ: Кондор.
7. Гайдук І.С. (2017) *Бухгалтерський облік в недержавних пенсійних фондах*. Економічний вісник університету, 34, 31–37.
8. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. (2020). *Особливості функціонування системи недержавних страхових пенсійних фондів в Україні*. Економічний форум, 1(1), 135–140.
9. Зубик С.П. (2017). *Розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні*. Економіка і прогнозування, 3, 31–50.
10. Леваєва Л.Ю., Кучеренко М.А. (2018). *Аналіз сучасного стану системи пенсійного забезпечення в Україні*. Економічний вісник університету, 36/1, 215–229.
11. Майорова Т.В. (2009). *Інвестиційна діяльність: підручник*. Київ: ЦУЛ.

12. Медвідь А.О. (Ред.). (2018 р.). *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*, Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Видавничий дім «Гельветика».

13. Мелих О.Ю. (2019). *Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: стан і перспективи розвитку*, Актуальні проблеми та перспективи розвитку національного господарства в умовах глобальної нестабільності: матеріали Міжнародного форуму. Кременчук.

14. Міщенко С.В. (2018). *Розвиток системи недержавних пенсійних фондів в Україні*. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: Матеріали науково-практичної конференції. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.

15. Міщук Г.Ю., Шишкіна О.О. (2016). *Пенсійне забезпечення в Україні: оцінка стану та моделювання трансформації*. Монографія, Рівне: НУВГП.

16. Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері фінансових послуг. (2008–2019). *Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні*. Відновлено з <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stand-i-rozvytok-nederzhavnoho-pensiinoho-zabezpechennia-Ukrainy.html>

17. *Офіційний сайт НКЦПФР*. Відновлено з <https://www.nssmc.gov.ua>

18. *Офіційний сайт Світового банку*. Відновлено з <https://www.worldbank.org/>

19. *Офіційний сайт Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу*. Відновлено з <http://www.uaib.com.ua>

20. Павловська Л.Д., Мрачковська Н. К. (2019). *Недержавне пенсійне забезпечення в Україні*. Ефективна економіка, 10.

21. Податковий кодекс України: № 2755-VI. (2011).

22. Поклонський Ф.Ю. (2015). *Формування фінансового забезпечення недержавних пенсійних фондів через залучення фінансів домогосподарств*. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії, 2, 129–133.

23. Поливана Ю.М. (2020) *Адміністрування недержавних пенсійних фондів в Україні: проблеми та перспективи діяльності*, Стратегічні пріоритети розвитку економіки, фінансів, обліку і права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Полтава: ЦФЕНД.
24. Положення про надання адміністратором недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення. № 1100. (2004)
25. Приймак І., Вишивана Б. (2019). *Недержавне пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення*. Світ фінансів, 3, 121–138.
26. Про банки і банківську діяльність. № 2121-III. (2000).
27. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність. № 996-XIV. (1999)
28. Про внесення змін до Ліцензійних умов провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів. № 5226. (2005).
29. Про державне регулювання ринку цінних паперів. № 448/96-ВР. (1996).
30. Про затвердження Кваліфікаційного мінімуму для осіб, які претендують на право здійснення функцій з адміністрування недержавних пенсійних фондів. № 129. (2004).
31. Про затвердження Положення про внесення до Державного реєстру фінансових установ інформації про адміністраторів недержавних пенсійних фондів. № 3617. (2005).
32. Про затвердження Положення про граничний розмір витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення. № 2541. (2012).
33. Про затвердження Положення про застосування Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, заходів впливу за порушення законодавства про фінансові послуги. № 231. (2012).
34. Про затвердження Положення про порядок складання, формування та подання адміністратором недержавного пенсійного фонду звітності з недержавного пенсійного забезпечення. № 674. (2011).

35. Про затвердження Положення щодо пруденційних нормативів професійної діяльності на фондовому ринку та вимог до системи управління ризиками. № 1597. (2015).

36. Про затвердження Порядку подання рекламних матеріалів щодо послуг з недержавного пенсійного забезпечення до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у регулювання у сфері ринків фінансових послуг. № 187. (2003).

37. Про недержавне пенсійне забезпечення. Закон України № 1057–IV. (2003)

38. Про особливості здійснення діяльності з управління активами інституційних інвесторів. № 1414. (2013).

39. Про порядок визначення чистої вартості активів пенсійного фонду. № 339. (2004).

40. Про страхування: Закон України. №85/96-ВР. (1996).

41. Про схвалення Концепції захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг в Україні. № 1026-р. (2009).

42. Про схвалення Концепції подальшого проведення пенсійної. № 1224-р. (2009).

43. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. № 2664-III. (2001).

44. Про цінні папери та фондовий ринок. № 3480-IV. (2006).

45. Проведення діяльності з адміністрування недержавного пенсійного фонду. № 4400. (2013).

46. Рудик В.К. (2019). *Недержавне пенсійне забезпечення – важливе джерело підвищення доходів громадян пенсійного віку*, Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції частина 2. Тернопіль: Крок.

47. Талькова, А.А.. (2010). *Негосударственные пенсионные фонды в России: закономерности развития и совершенствование управления*. (Дисс. канд. економ. наук). Государственный университет управления, Москва.

48. Теслюк С. А. (2016). *Інвестиційний потенціал недержавних пенсійних фондів в Україні*. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії, 4(2), 76-81.
49. Ткаченко Н.В. (2007). *Страховання. Навчальний посібник*. Київ: Ліра К.
50. ТОП-25 НПФ за обсягом активів. FINBALANCE. (2019). Відновлено з <http://finbalance.com.ua/news/top-25-nederzhavnikh-pensiynikh-fondiv-za-obsyahom-aktiviv>
51. ISSA/OECD/IOPS. *Complementary and Private Pensions Database*. Retrieved from <https://ww1.issa.int/country-profiles>
52. *Pension fund statistics*. Retrieved from https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2020/html/ecb.ebart202007_03~5ead7cb1dc.en.html#toc2
53. *Pension Markets in Focus*. (2020). Retrieved from <http://www.oecd.org/pensions/pensionmarketsinfocus.htm>
54. *Pensions at a Glance 2011. Retirement income systems in OECD and G20 countries*. (2011). Retrieved from <http://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/>